

УДК [930.253:271.222](477.43/.44)“1795/1922”

Г. В. ЛЯХ*

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ КОМПЛЕКСИ АРХІВНОГО
ТА РЕЄСТРАЦІЙНОГО ВІДДІЛЕНЬ ПОДІЛЬСЬКОЇ
ДУХОВНОЇ КОНСИСТОРІЇ (1795–1922 рр.):
СТУПІНЬ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Подано інформацію про комплекси документів окремих структурних підрозділів Подільської духовної консисторії – реєстраційного та архівного відділень, ступінь їх збереженості за приходською мережею та інформаційний потенціал у період існування установи на теренах Поділля (1795–1922 рр.).

Ключові слова: консисторія; метричні книги; клірові відомості; сповідальні відомості; архівне відділення; реєстраційне відділення.

У незалежній Україні помітно зріс інтерес до вивчення різноманітних форм церковного життя, історії створення єпархій, а також окремих їх ланок: монастирів, церков, керівних установ православ'я – консисторій, діяльність яких охоплювала всі важливі сфери життєдіяльності того чи іншого регіону.

На теренах Поділля з кінця XVIII і до початку XIX століття церковним життям керувала Подільська духовна консисторія – головний колегіальний орган єпархіального управління та суду в Подільській губернії, що була адміністративною установою і функціонувала на рівні із губернськими органами влади. Консисторія підпорядковувалася Св. Синоду та перебувала під керівництвом єпархіального архієрея.¹

Нормативним актом, що регулював діяльність консисторій, був Статут² (1841), розроблений Синодом і затверджений цивільною владою Російської імперії, згідно з яким до її компетенції належали: захист і поширення православ'я; нагляд за дотриманням правил богослужіння; опікування будівництвом і облаштуванням церков; призначення на церковні посади, постриг у ченці; нагляд за дотриманням правил ведення парафіяльним духовенством необхідної документації; піклування про господарчі справи, котрі стосувались єпархіального відомства; єпархіальний суд.

Консисторія мала п'ять столів: I – розпорядчий з секретною частиною, II – шлюбнорозвідний, III – господарчий, IV – стіл, V – судовий. До її складу входили два відділення – реєстраційне та архівне³, діяль-

---

* *Лях Галина Василівна* – начальник відділу зберігання, обліку та довідкового апарату Державного архіву Хмельницької області.

ність яких на прикладі збережених документальних джерел поставлено за мету дослідити у цій статті.

Існує небагато наукових розвідок з історії окремих напрямів роботи духовних консисторій. Окремі аспекти цієї тематики містять дослідження А. Гозулова⁴, М. Птухи⁵, Б. Плошка й І. Єлісеєвої⁶, основним завданням яких була реконструкція історії церковного обліку населення. І. Лиман⁷ розглядає метрики як джерело вивчення церковного устрою Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Серед значної кількості робіт, присвячених правилам ведення церковнопарафіяльних документів, зокрема сповідальних відомостей, варто відзначити праці А. Парвова⁸, Г. Барсова⁹, І. Чижевського¹⁰, А. Успенського¹¹.

Дослідження базується, перш за все, на вивченні комплексу архівних матеріалів фонду 315, Подільська духовна консисторія.

Відповідно до ст. 105 статуту, в церквах як Подільської, так і інших епархій усі факти народження, шлюбу та смерті вписувалися в метричні книги, що велися ще з другої половини XVII століття у приходах Російської імперії.

Функції архівного відділення полягали у прийманні та подальшому збереженні приходських примірників метричних книг, сповідальних та клірових відомостей, а також видаванні метричних виписів, проведенні слідства щодо пропущених у метричних книгах актових записів про народження, шлюб, смерть та наданні відповідей на запити різних осіб та установ. У відділенні зберігалися і всі архівні матеріали консисторії, з яких надавалися різні довідки.

Комплекс метричних книг, що велися приходами Подільської губернії, починається з 1795 р. і охоплює (відповідно) реєстрацію населення губернії до початку XX ст. Так, у документах архівного відділення консисторії збереглися примірники метричних книг (консисторські щорічники) за період з 1795 до 1915 рр., а також парафіяльні примірники (реєстрація за кілька років) з 1795 до 1925 рр.¹², хоча існують і більш ранні метрики. Наприклад, у метричній книзі Свято-Покровської церкви с. Лопатинці Краснянської волості Ямпільського повіту зустрічаються записи актів народження, шлюбу та смерті, що датуються 1744 роком.¹³ Зібрання вміщує метричні книги парафій епархії, яка відповідала межах Подільської губернії, що сьогодні належать до територій Хмельницької, Вінницької, Київської, Кіровоградської, Одеської областей та Республіки Молдова. До нього увійшли метрики 12 повітів Подільської губернії, примірники окремих парафій 3 повітів Київської губернії за тогочасним церковно-адміністративним поділом.

Щодо збереження метричних книг у розрізі повітів можна зазначити, що за загальною кількістю (консисторські і парафіяльні примірники) найбільше метричних книг консисторського архіву належать

до Ольгопільського (418), Брацлавського (305), Ямпільського (268) та Гайсинського (260) повітів – східної території Подільської губернії. До Кам'янецького повіту належать 128 метрик, Вінницького – 87, Могилівського – 77, Літинського – 61. Найменша кількість метричних книг Ушицького (20), Проскурівського (21), Балтського (22), Летичівського (24). Збереглися в консисторському архіві 6 метричних книг Пятигірського повіту Київської губернії і 4 метричних книги військових поселень в основному Гайсинського повіту¹⁴.

Разом з метричними книгами до архівного відділення консисторії надходили значні зібрання клірових відомостей за різні роки, що у ряді випадків дає можливість простежити історію парафій за досить тривалий проміжок часу. Так, у клірових відомостях Свято-Успенської церкви с. Слобідка-Рихтівська за 1887 рік зафіксована інформація про те, що приходська церква побудована з дерева в 1768 році на кошти прихожан. У 1863 році була відремонтована, але все ж потребувала перебудови. Престол освячений на честь Успіння Божої Матері. Церковної утварі достатньо. У штатах церкви повинні бути священник і псаломник. Церковної землі у священника 22 дес. 2089 кв. сажнів, у псаломника – 7 дес 1497 кв. сажнів, а всієї землі – 31 десятина 1186 кв. сажнів. У 1882 році за указом Подільської духовної консисторії № 9494 та постановою Окружного з'їзду 4 благочинного округу земля була обміряна приватним землеміром і складено план. Дім священника побудований у 1859 році. За актом, затвердженим присутністю з забезпечення приходського духовенства 1880 року, в 1884 році були побудовані будівлі комори, конюшні та хлів для худоби. На утримання священника казна виділяла 300 руб., псаломника – 50 руб. на рік¹⁵. Будівель, що належать церкві, – не було. До консисторії від церкви відстань складала 12 верст, а до окружного Благочинного – 15. Найближчі церкви – Кузьмо-Дем'янівська с. Рихти (2 версти) і Покровська с. Ластівці (5 верст). Приписні села у приході відсутні. Домової церкви немає. Опис церковного майна складений у 1853 році і скріплений із старим описом зберігався у церкві. Прибутково-видаткові книги про свічні та церковні пожертвування за 1840–1860 та 1840–1869 рр., а також книги нового формату 1874 і 1883 років велися справно і зберігалися у церкві. Копії метричних книг, сповідальних розписів та книги передшлюбних оголошень зберігалися у церкві з 1820 року¹⁶.

Про прихожан вищезгаданої церкви у клірових відомостях сказано таке: с. Слобідка-Рихтівська знаходиться в орендному утриманні поміщика Романовського. Солдат православного віросповідання станом на 1887 рік було 21/4 дворів, 85 чоловіків і 87 жінок. Селян – 147 дворів, 588 чоловіків і 604 жінки. Міщан немає. Римо-католиків – 3/4 дворів, 3 чоловіки і 2 жінки. Клірові відомості вміщували і біографії приходського причту: приходський священник Яків Володимирович Кардасе-

вич був сином священника, народився 30 квітня 1858 року в містечку Ялтушків при Свято-Троїцькій церкві Могилівського повіту Подільської єпархії. З 1869 до 1875 року навчався в Приворотському духовному училищі, а з вересня 1875 року – у Подільській духовній семінарії. Після закінчення курсу богословських наук у 1881 році преосвященним Януарієм призначений псаломником у Свято-Параскевинську церкву с. Ольховець Ушицького повіту, а в 1882 році преосвященним Маркелом висвячений у сан священника Свято-Успенської церкви с. Слобідка-Рихтівська. З 1885 до 1887 року наглядав за церковно-приходськими школами. Вдівець 29 років мав двох дітей – сина Володимира 5 років та дочку Ніну 2 років. Не судимий. Штрафами не обкладався. Старостою у церкві з 1884 року був селянин-одноосібник Іван Стефанович Мазур, псаломником – Никифір Голинський¹⁷.

Окрім метрик та клірових відомостей, щоб уникнути розколу, у приходах велися сповідні розписи: так як відмова від сповіді сприймалася як ознака розколу, а розкольники повинні були обкладатися подвійним подушним податком, з'явилася потреба в точному списку всіх парафіян, які під час Великого посту були чи не були на сповіді і св. Причасті. За патріархів склалися списки тільки тих осіб, які довгий час не сповідалися¹⁸. Копії сповідних розписів, як і метричних книг, щорічно до 1 жовтня згідно із ст. 16 Статуту Духовних консисторій подавалися до консисторії для надання статистичних відомостей до Синоду. Порядок викладу інформації був такий: рахунок будинків чи дворів, людей окремо за статями. Свою послідовність мав і розподіл парафіян за становою належністю: духовенство, військові, статські, купці, міщани, цехові та інші міські категорії, дворові та селяни. За правилами, родини повинні були розміщуватися в алфавітному порядку прізвищ. Проте, як засвідчує аналіз сповідальних відомостей єпархії, у багатьох випадках цього не дотримувалися. Натомість застосовувався подвірний принцип – у порядку нумерації дворів. Так, сповідальні розписи вищезгаданого Свято-Успенського приходу с. Слобідка-Рихтівська Кам'янецького повіту містяться у консисторських примірниках Кам'янецького повіту. І хоча хронологічний діапазон з 1807 до 1866 рр. налічує лише чотири сповідальні розписи за 1807, 1819, 1844 та 1866 рр., проаналізувавши їх тексти, можемо константувати, що за вищезгаданий період у населеному пункті проживали родини Атаманчуків, Петришиних, Стефанкових, Гончарів, Шимчуків, Гуменюків, Хоркавих, Волошиних, Кривеньких, Гаврилюків, Петрових, Сеників, Шевчуків, Дюгів, Прокопових, Боршуляків, Дудків, Гафійчуків, Стасюків, Вакаріїв, Яремюків, Вуйків, Дідиків, Антонових, Рудих, Лівних, Бурлаків, Василенків, Ткачів, Романових, Яцюків, Венгерів, Бабюків, Бондарів, Никифорових, Осадчуків, Ковбелів, Мельників, Сенів, Романових, Каспрових, Степанчуків, Богоносів, Бойків, Пилипчуків, Ма-

зурів, Морозовських, Єгорових, Юрків, Винників, Яцюриків, Козаків, Домбровських, Білих, Кишок.¹⁹ У 1807 році сповідалися 654 особи²⁰, у 1819 – 659 з 95 дворів²¹, у 1844 році – 919 осіб зі 111 дворів,²² у 1866 році до сповіді прийшли 1276 осіб з 161 двору.²³

До архівного відділення консисторії разом з іншими вищезгаданими справами надходили також відомості про єпархіальні монастирі та їх особовий склад. Наприклад, відомості про Троїцький (над Збручем) монастир та особовий склад за 1885 рік подають інформацію про будівлі монастиря, землі, майно, капітали, автобіографії і характеристики монахів та послушників²⁴.

Збереженість клірових та сповідальних відомостей прослідковується за таблицею, складеною за підрахунками справ з описів консисторського архіву:

ПОВІТ	Клірові відомості			Сповідальні відомості		
	1795– 1869	1870– 1917	Всього	1795– 1869	1870– 1917	Всього
Балтський	21	5	26	12	4	16
Брацлавський	36	13	49	5	2	7
Вінницький	26	10	36	12	6	18
Гайсинський	33	8	41	12	7	19
Кам'янецький	29	10	39	14	8	22
Летичівський	36	4	40	6	17	23
Літинський	30	4	34	7	5	12
Могилівський	22	2	24	8	4	12
Ольгопільський	27	6	33	3	6	9
Проскурівський	34	3	37	5	3	8
Ушицький	32	7	39	4	4	8
Ямпільський	37	3	40	10	1	11

Для встановлення відсутності родинних зв'язків між майбутнім подружжям причтом церковного приходу складався і засвідчувався відповідний акт – дошлюбне опитування. У 1802 році для запису дошлюбних опитувань, введені були особливі книги, що повинні були вестися у кожному приході і згодом надсилатися до архіву консисторії. У книзі дошлюбних опитувань Свято-Успенської церкви с. Охрімівці Летичівського повіту за 1884 рік із запису № 6 довідуємося, що 10 лютого

1884 року священиком і церковнослужителями проведено опитування охочих вступити у шлюб нареченого – селянина села Охрімівці Олексія Георгієвича Лисого православного віросповідання та нареченої – селянки Тетяни Миколаївни Цимбалюкової православного віросповідання, які були прихожанами Свято-Успенської церкви. Нареченому 19 років, нареченій 20 – вік для шлюбу достатній, обидвоє були дієздатними і не приходилися родичами один одному, одружувалися вперше. У шлюб вступали за взаємною згодою і бажанням, а не з примусу. Батьки благословили шлюб. Після трикратного оголошення про майбутній шлюб у церкві 2, 5 і 10 лютого 1884 року перепон для здійснення таїнства шлюбу не було. Для підтвердження шлюбу подавалися письмові документи – наречений народився 11 лютого 1865 року, а наречена – 12 січня 1864 р. Одруження призначено на 10 лютого 1884 року із сторонніми свідками-поручителями²⁵.

Реєстраційне відділення консисторії виконувало функції з реєстрації вхідних та вихідних документів, перевірку розкладу виплат духовенству, вело справи про звільнення учнів з духовних навчальних закладів, розглядало прохання про переміщення духовенства в інші єпархії, а також про висвячення та переміщення священиків та церковнослужителів у Вінницькому та Летичівському повіті. Що стосується останнього, то як приклад можна навести справу з клопотання священика с. Шелехів Летичівського повіту Левицького щодо призначення його в церковний приход с. Карижин Ушицького повіту за 1807 рік, що містить прохання на ім'я архієпископа Іонікія, рапорт Летичівського духовного правління консисторії про отримання указу про переміщення священика, білет, виданий консисторією на переміщення з одного приходу в інший, схвалення прихожан церкви з майбутнього місця служби²⁶.

Що ж стосується виплат духовенству, то необхідно зазначити, що приходи Подільської губернії поділялися на класи з відповідною кількістю причту та окладами. Церкви за кількістю їх прихожан поділялися на 7 класів: до 1-го належали церкви, що мали від 2 до 3 тис. прихожан чоловічої статі, до 2-го – від 1500 до 2000 тис., до 3-го – від 1000 до 1500 тис., до 4-го – від 700 до 1000 душ, до 5-го – від 400 до 700 душ. До останніх двох класів належали ті церкви, число прихожан яких складало відповідно від 300 до 400 або від 100 до 300 душ. Церкви з кількістю прихожан, меншою 100, не мали змоги самостійно існувати, тому до штатів не вводилися²⁷. Не належали до штатів і причти тих храмів, що знаходилися в селах та містечках, де існували інші храми. У реєстраційному відділенні також формувалися справи з відомостями про склад причту та кількістю потрібних коштів на їх утримання. Під час нарахування окладу причту, увага зверталася на такі чинники:

- а) скільки церкві належить землі понад узаконеної пропорції;
- б) чи має церква інші місцеві джерела утримання.

А тому:

1) де членам причту належать подвійні ділянки землі, там оклади зменшено на 1/3 частину; де землі ще більше – там оклади зменшено на 1/2 ч.

2) де з фундушового нерухомого майна, що знаходилося при церкві, надходило в рік не менш ніж 25 руб. сріблом – там весь цей дохід нараховувався у заробіток священника, визначений штатами²⁸. За таких же умов нараховувалися і відсотки, котрі отримували причти деяких церков з капіталів, які знаходилися в обігу кредитних установ²⁹.

Із штатів сільських причтів при церквах подільської єпархії за 1842 рік відомо що до 4–го класу в Кам'янецькому повіті належала Свято-Вознесенська церква с. Великий Карабчіїв, причт якої складався з чотирьох осіб, відповідно на оплату причту потрібно 222 руб. сріблом. Із цієї суми 148 руб. виплачує казна, а 74 руб. – церква³⁰.

Окрім вищезгаданого, в результаті діяльності реєстраційного відділення в його діловодстві формувалися справи з відомостями про учнів духовних навчальних закладів, справи про звільнення учнів із духовних навчальних закладів, листування про приймання учнів на казенне утримання, про стягнення штрафів з батьків за запізнення учнів на заняття, про стягнення грошей за користування книгами бібліотек училищ, листування службовців духовних училищ та семінарій, відомості про дворян духовного звання, нагороджених орденами, а також вхідні і вихідні реєстри документів³¹.

На завершення можна зазначити, що до архівного та реєстраційного відділень Подільської духовної консисторії з парафій на реєстрацію та зберігання надходив великий корпус передбачених уставом документів (статистичні та персональні відомості, метричні книги, клірові та сповідальні відомості, книги дошлюбних опитувань та ін.), що утворилися внаслідок ведення церковного діловодства, а також діяльності з документування актів громадянського стану усіх церков єпархії. З огляду на це можна констатувати, що жоден інший архівний комплекс писемних джерел з історії подільських населених пунктів та їх мешканців не володіє такими інформативними можливостями, як документи архівного та реєстраційного відділень фонду Подільської духовної консисторії. Ці архівні матеріали церковного походження є сьогодні одним з основних джерел, з якого черпаємо важливу метричну інформацію про імена, родинні зв'язки, а також відомості про приходське життя містечок і сіл Поділля кінця XVIII і до початку XIX століття та історичні події, що там відбувалися.

¹ Полное собрание законов Российской Империи. – Собрание 1-е. С 1649 по 12 дек. 1825 г. – Собр. 2. – Т. 16. – С. 222.

² Там само. – Т. 16. Ч. 1. 1841 (№ 14141–14986). – С. 221–263.

³ Там само. – Т. 44. Ч. 1. 1869 (№ 46610–47357). – С. 265.

- ⁴ *Гозулов А.* Очерки отечественной статистики (Краткий очерк). – М. : Государственное статистическое издательство, 1957. – 180 с.
- ⁵ *Птуха М.* Очерки по истории статистики XVII–XVIII вв. – М. : ОГИЗ Госполитиздат, 1945. – 352 с.
- ⁶ *Плошко Б., Слисеева И.* История статистики: Учебное пособие. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 259 с.
- ⁷ *Лиман І.* Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. // Наукові записки : Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.7. – Київ, 2001. – С. 197–211.
- ⁸ *Парвов А.* Практическое изложение церковно-гражданских постановлений в руководство священнику на случаи совершения важнейших треб церковных. – СПб., 1840. – 4-е изд. – 194 с.
- ⁹ *Барсов Г.* Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. – СПб., 1885. – Т. 1. – 663 с.
- ¹⁰ *Чижевский И.* Церковное писмоводство. – Харьков, 1893. – 409 с.
- ¹¹ *Успенский А. И.* Настольная книга для каждого священника, благочинного следователя, опекуна, цензора и председателя собраний по духовному ведомству о срочных и несрочных представлениях и донесениях начальству, с правилами из законов и практики по службе. – Изд. 2-е. – Тула, 1882. – 190 с.
- ¹² Держархів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.), ф. 315, оп. 1, 403 с.; оп. 1. Т. 2, 171 с.; оп. 2, 3, 4, 80 с.
- ¹³ Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 6662, 182 арк.
- ¹⁴ Там само, ф. 315, оп. 1, 1795 р. – 1769 р., 403 с.; оп. 1. Т. 2., 1870 р. – 1920 р., 171 с.; оп. 2, 3, 4., 1795 р. – 1917 р., 80 с.
- ¹⁵ Там само, ф. 315, оп. 1. Т. 2, спр. 12382, арк. 932–939.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ *Суворов Н.* Учебник церковного права. – 5-е изд. – М.: А. А. Карцев, 1913. – 535 с.
- ¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп.1, спр. 6795, арк. 113–122; спр.7059, арк. 869–880; спр.7709, арк. 470–489; спр.8738, арк. 668–795.
- ²⁰ Там само, спр.6795, арк. 122.
- ²¹ Там само, спр.7059, арк. 880.
- ²² Там само, спр.7709, арк. 489.
- ²³ Там само, спр.8738, арк. 495.
- ²⁴ Там само, оп. 4, спр. 86, 10 арк.
- ²⁵ Там само, оп. 1. Т. 2, спр. 12367, 101 арк.
- ²⁶ Там само, оп. 2, спр. 207а, 13 арк.
- ²⁷ *Певцов В. Г.* Лекции по церковному праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://krotov.info/libr_min/p/pevtsov.html. – Назва з екрана.
- ²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 2, спр. 213, арк. 24.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Там само, ф. 315, оп. 1, 1795 р. – 1769 р., 403 с.; оп. 1. Т. 2., 1870 р. – 1920 р., 171 с.; оп. 2, 3, 4., 1795 р. – 1917 р., 80 с.

There is given information on the documents complexes of Archival and Registry offices, the separate structural units of Podilsk Spiritual Consistory, the degree of their preservation and information potential during the organization existing on Podillya Region (1795–1922).

Key words: the consistory; the metrical books; the clergy information; the confession information; the Archival office; the Registry office.